

תשובת ישראל בימי שמואל ודרכי התשובה הנלמדים ממנה

הקדמה

לקראת סוף הסליחות, הנאמרות בחדש אלול, בעשרת ימי תשובה ובתעניות, אנו אומרים:

"מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו,
מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח הוא יעננו,
מי שענה ליעקב בבית א-ל הוא יעננו...
מי שענה לשמואל במצפה הוא יעננו..."

יסודו של פיוט זה מופיע במשנה במסכת תענית (פ"ב מ"ד), ושם נזכרו שבעה אנשים צדיקים, או קבוצות של אנשים שהתפללו ונענו¹. בסליחות מוסיפים עליהם עוד שלושה עשר אנשים צדיקים, או קבוצות של אנשים שהתפללו ונענו. על חלק גדול מהאנשים הנזכרים בסליחות לא נאמר במפורש בתנ"ך שהם התפללו, אבל חז"ל דרשו שודאי הם התפללו, כמו אברהם ויצחק בהר המוריה². כמו כן תפילתם של חלק מהאנשים הנזכרים בסליחות לא היתה חלק מתהליך של חזרה בתשובה, אלא כבקשה מד' שיעזור להם, כמו אברהם ויצחק במעמד העקדה.

אחד מהצדיקים שהתפללו כחלק מתהליך של חזרה בתשובה, היה שמואל הנביא, שבאותו פרק שבו מתוארת תפילתו, מתוארת תשובה של כל עם ישראל, על כל שלביה ופרטיה. בתשובה זו מופיעים מעשים שמצאנו גם במקומות אחרים שבהם חזרו בתשובה, וגם מעשים מיוחדים שלא מצאנו במקומות אחרים.

¹ כך נאמר במשנה במסכת תענית:

"מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה...
מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלם הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה".
² עיין אונקלוס שם כב, יד שתרגם: "ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא, ואמר: קדם ד' הכא יהון פלחין דריא". ועיין "מאורות הדף היומיו" תענית שם, א' בתמוז תשע"ד.

כך נאמר בשמואל א' פ"ז :

א. "וַיָּבֹאוּ אַנְשֵׁי קְרִית יַעֲרִים, וַיַּעֲלוּ אֶת אַרְוֹן ד', וַיָּבֹאוּ אֵתוֹ אֶל בֵּית אַבְיָנָדָב בַּגְּבֵעָה, וְאֵת אֶלְעָזָר בְּנוֹ קֶדְשׁוֹ לְשֹׁמֵר אֶת אַרְוֹן ד'³.

ב. וַיְהִי מִיּוֹם שַׁבַּת הָאָרוֹן בַּקְרִית יַעֲרִים וַיִּרְבוּ הַיָּמִים, וַיְהִיו עֲשָׂרִים שָׁנָה, וַיִּנְהָוּ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרַי ד'.

ג. וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: אִם בְּכָל לִבְבְּכֶם אַתֶּם שְׂבִים אֵל ד', הַסִּירוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַח מִתּוֹכְכֶם וְהַעֲשִׂיתֶם, וְהַכִּינוּ לִבְבְּכֶם אֵל ד' וְעָבַדְתֶּם לְבָדוֹ, וַיִּצַּל אֶתְכֶם מִיַּד פְּלִשְׁתִּים.

ד. וַיִּסְרֻוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַבַּעֲלִים וְאֵת הַעֲשִׂיתֵת, וַיַּעֲבֹדוּ אֵת ד' לְבָדוֹ.

ה. וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל: קִבְּצוּ אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל הַמְּצַפְתָּה, וְאֶתְפַּלֵּל בְּעַדְכֶם אֵל ד'.

ו. וַיִּקְבְּצוּ הַמְּצַפְתָּה, וַיִּשְׁאֲבוּ מֵיַם וַיִּשְׁפְּכוּ לִפְנֵי ד', וַיִּצְוּמוּ בַיּוֹם הַהוּא, וַיֹּאמְרוּ שֵׁם: חֲטָאנוּ לַד', וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּמְּצַפָּה.

ז. וַיִּשְׁמְעוּ פְּלִשְׁתִּים כִּי הִתְקַבְּצוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הַמְּצַפְתָּה, וַיַּעֲלוּ סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים אֶל יִשְׂרָאֵל, וַיִּשְׁמְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּרְאוּ מִפְּנֵי פְּלִשְׁתִּים.

ח. וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל שְׁמוּאֵל: אֵל תִּחַרְשׁ מִמֶּנּוּ מִזְעַק אֵל ד' אֶלְקִינוּ, וַיִּשְׁעֲנוּ מִיַּד פְּלִשְׁתִּים.

ט. וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל טָלָה חֶלֶב אֶחָד, וַיַּעֲלֶה [וַיַּעֲלֶהוּ קָרִי] עוֹלָה כְּלִיל לַד', וַיִּזְעַק שְׁמוּאֵל אֵל ד' בְּעַד יִשְׂרָאֵל, וַיַּעֲנֶהוּ ד'.

י. וַיְהִי שְׁמוּאֵל מַעֲלָה הַעוֹלָה, וּפְלִשְׁתִּים נִגְשׁוּ לְמַלְחָמָה בְּיִשְׂרָאֵל, וַיִּרְעַם ד' בְּקוֹל גָּדוֹל בַּיּוֹם הַהוּא עַל פְּלִשְׁתִּים וַיִּהְיֶם, וַיִּנְגְּפוּ לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל.

יא. וַיִּצְאוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל מִן הַמְּצַפָּה, וַיִּרְדְּפוּ אֶת פְּלִשְׁתִּים, וַיְכּוּם עַד מִתַּחַת לְבֵית כָּר.

יב. וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל אֶבֶן אֶחָד וַיִּשֶׂם בֵּין הַמְּצַפָּה וּבֵין הַשּׁוֹן, וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ אֶבֶן הַקְּעֹר, וַיֹּאמֶר: עַד הִנֵּה עֹזְרֵנוּ ד'.

יג. וַיִּכְנְעוּ הַפְּלִשְׁתִּים, וְלֹא יָסְפוּ עוֹד לְבֹא בַּגְּבוּל יִשְׂרָאֵל, וְתָהִי יַד ד' בַּפְּלִשְׁתִּים כָּל יְמֵי שְׁמוּאֵל.

יד. וַתִּשְׁבְּנָה הָעָרִים אֲשֶׁר לְקַחוּ פְּלִשְׁתִּים מֵאֵת יִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל, מֵעַקְרוֹן וְעַד גֵּת, וְאֵת גְּבוּלֵן הַצִּיל יִשְׂרָאֵל מִיַּד פְּלִשְׁתִּים, וַיְהִי שְׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל וּבֵין הָאֲמָרִי.

טו. וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּו.

טז. וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה, וְסַבֵּב בֵּית אֵל וְהַגְּלָגַל וְהַמְּצַפָּה, וַשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה.

יז. וַתִּשְׁבְּתוּ הָרַמְתָּה, כִּי שֵׁם בֵּיתוֹ, וְשֵׁם שְׁפֹט אֶת יִשְׂרָאֵל, וַיִּבֶן שֵׁם מְזַבַּח לַד'.

³ אמנם אפשר שפסוק א' שייך יותר ליחידה הקודמת, וכך נקטו ב"דעת מקרא", אבל הבאתי גם פסוק זה, בשביל מה שיופיע בעזרת ד' בסמוך, בפ"א, וכן בסוף המאמר.

בפרק זה מספר חלקים, ויש לעיין בכל חלק בפני עצמו, ולראות מה התחדש בו מבחינת התשובה, ואחר כך לראות את כולו במבט כללי של תשובה.

א. השלב הראשון: "וינהו כל בית ישראל אחרי ד'"

בפסוק ב' נאמר: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים, ויהיו עשרים שנה, וינהו כל בית ישראל אחרי ד'".
מה פירוש המלים "וינהו כל בית ישראל אחרי ד'"? וכיצד הדבר קשור לשבת הארון בקרית יערים עשרים שנה?

1. מה הקשר בין שני חלקי הפסוק?

א. הסבר רש"י

על הקשר בין שני חלקי הפסוק כתב רש"י: "מיום שבת הארון בקרית יערים - וראו הפורענות שבא עליהם בעון בית עלי, ואת הגבורה שעשה הקדוש ברוך הוא בפלשתים".

יש להעיר שלפי זה היה מתאים יותר לכאורה שיהיה כתוב: "ויהי כאשר ראו בני ישראל את יד ד' אשר היתה בישראל ובפלשתים, וינהו כל בית ישראל אחרי ד'".⁴ ומדוע כתוב: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים, ויהיו עשרים שנה, וינהו כל בית ישראל אחרי ד'"?

אולי יש ליישב את דברי רש"י שכוונתו היא שכאשר חשבו בני ישראל על כך שהארון נמצא בקרית יערים, ולא במשכן שהיה בנוב⁵, הם נזכרו בנפילתו בשבי הפלשתים, וכן בהחזרתו על ידי הפלשתים, לאחר שהכה בהם מכה גדולה.
יש לציין שעל המלים "וינהו כל בית ישראל אחרי ד'" כתב רש"י: "וינהו וגו' אחרי ד' - על ידי שמואל, שהיה מחזר מעיר לעיר, ושופטם ומוכיחם". כלומר: תחילת החזרה בתשובה של בני ישראל נעשתה לא רק בעקבות הפורענות שבאה על ידי הארון על בני ישראל ועל הפלשתים, אלא בעקבות תוכחות שמואל.

---

⁴ עיין דברים ב, טו, שופטים ב, טו, שמואל א ה, ו-ט, שם ז, יג, שם, יב, טו.
⁵ עיין ברד"ק כאן בפסוק ה', המובא בסמוך, בפרק ג' סעיף 1, ובזבחים פי"ד מ"ז (דף קיב ע"ב וברש"י שם), ובמאמר "איזה ארון יצא למלחמה נגד פלשתים?" ובמאמר "מדוע לא החזירו את ארון הברית למשכן בשבו משדה פלשתים?" בספרי "הדר הנביאים".

ב. הסבר האלשיך הקדוש

הסבר אחר כתב האלשיך הקדוש: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה - עברו עשרים שנה, ועל ידי השפע שהושפע בהם, על ידי מה שהיה שם לפי כבודו כראוי, עשרים שנה⁶, נמשך בישראל רוח טהרה וקדושה, שעל ידה 'וינהו כל בית ישראל אחרי ד'". ובראות שמואל כך - קבצם להשלים טהרת תשובתם".

האלשיך הקדוש חולק על רש"י בשתי נקודות:

1. בני ישראל חזרו בתשובה לא בגלל הפורענות שבאה עליהם, ולא בגלל הגבורות שעשה ד' בפלשתים, אלא בזכות רוח הטהרה והקדושה שהשרה הארון על בני ישראל, כאשר הוא נשמר בקדושה ובטהרה על ידי אלעזר בן אבינדב.
2. החזרה בתשובה של בני ישראל התחילה בזכות רוח הטהרה והקדושה שהשרה עליהם הארון, ולא מפני ששמואל הוכיחם, ורק אחרי שבני ישראל התחילו את תהליך החזרה בתשובה, שמואל עורר אותם להמשיך ולהתקדם.

2. מה פירוש המלה "וינהו"?

על המלה "וינהו" כתב רש"י שלושה פירושים:

- (1) "וינהו" - לשון **המשכה** הוא, ולשון ארמי הוא: 'יתנהון לפולחני'⁷. וכן 'ולא נה' בהם' (יחזקאל ז, יא): אין בהם תועלת למושכם אל הטוב.
- (2) ומנחם חברו 'וינהו' - לשון **יללה**, כמו 'נהי נהי' (מיכה ב, ד). וכן 'ולא נה' בהם'. ופירוש 'וינהו אחרי ד' - **שהתאבלו** על מעשיהם הרעים, ושבו אחרי ד'.
- (3) לשון אחרת: וינהו - כמו **ויתאספו**. 'ונקוו אליה כל הגוים' (ירמיהו ג, יז) מתרגמינן: 'ויתנהון למפלח בה כל עממיא'. ויהיה מזה הענין גם כן 'ולא נה' בהם', כענין שאמר: 'לא מהם ולא מהמונם ולא מנה שבהם', כלומר: ולא מקבוץ שלהם". גם הרד"ק כתב שני פירושים, הדומים לשני הפירושים האחרונים ברש"י: 'וינהו' - יש מפרשים לשון **נהי, כלומר: בכו וחזרו בתשובה שלימה**, כי ראו דבר

⁶ יש לציין שלפי חז"ל מעשה זה של החזרה בתשובה לא היה כעבור עשרים שנה, שכן עשרים השנים שבהן היה הארון בקרית יערים כוללות גם את שנות מלכות שאול, וגם את שנות מלכות דוד בחברון. כך כתב רש"י בשמואל א א, ח: "שמואל פירנס את ישראל משמת עלי י"ג שנה, שהרי יום שמת עלי גלה הארון (שם ד, יח), וישב בשדה פלשתים שבעה חדשים (שם ו, א). משם בא לקרית יערים, עד שהעלה דוד משמלך שבע שנים בחברון על יהודה והמליכוהו כל ישראל עליהם (שם"ב ה-ו). וכתב: 'ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים, וירבו הימים ויהיו עשרים שנה' (שם"ב ז, ב). צא מהן שבע שנים שמלך דוד בחברון (שם"ב ה, ה), נמצא משגלה הארון עד שמת שאול שלש עשרה שנה ושבעה חדשים, ושמואל מת לפני שאול ארבעה חדשים". ומקורו ב"סדר עולם" פי"ג. ועיין גם במדרש שמואל פרשה י"ב, הובא בילקוט שמעוני כאן רמז קג.

⁷ תרגום יונתן להושע ב, יח; ג, ג.

הארון וקדושתו, והיה להם לאות גדול כי ד' הוא האלקים, ונתחרטו על אלהי הנכר שהיו עובדים.⁸

ויש מפרשים מתרגום 'ונקוו אליה' (ירמיהו ג, יז): 'ויתנהו'. וכן תרגם יונתן: 'וינהו - ואיתנהיאו'. כלומר: כלם נאספו אחרי ועבדוהו לבדו, כמו שאמר: 'ויעבדו את ד' לבדו' אחר שהסירו הבעלים והעשתרות ובערו כל זכר עבודת אלילים?⁹ נראה שאפשר לאחד את הפירושים, ולפי זה בני ישראל התחרטו ובכו והתאבלו על מעשיהם הרעים, ונמשכו והתאספו לעבוד את ד'.

ב. השלב השני: "ויסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות, ויעבדו את ד' לבדו"

בפסוקים ג-ד נאמר: "ויאמר שמואל אל כל בית ישראל לאמר: אם בכל לבבכם אתם שבים אל ד' - הסירו את אלהי הנכר מתוכם והעשתרות, והכינו לבבכם אל ד' וְעַבְדוּהוּ לבדו, ויצל אתכם מיד פלשתים. ויסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות, ויעבדו את ד' לבדו"¹⁰.

באופן פשוט נאמר כאן ששמואל אמר להם לעזוב את החטא, והם אכן עשו כך. אבל החיד"א והמלבי"ם הסבירו שיש כאן דברים נוספים. כתב החיד"א ב"חומת אנך" שם: "אם בכל לבבכם וכו' הסירו את אלהי וכו' - וזהו 'סור מרע'. והכינו לבבכם - חרטה ותשובה. וְעַבְדוּהוּ - כנגד 'ועשה טוב'". כלומר: יש כאן הדרכה לעשות לא רק מעשה אחד של עזיבת החטא, אלא שלושה מעשים: להסיר את הבעלים, להתחרט ולחזור בתשובה, ולעשות טוב.

⁸ כעין זה כתב גם ה"מצודת דוד": "מהתחלת שבת הארון וכל הימים הרבים שהיו במספר עשרים שנה אשר ישב שם, בכל הזמן ההוא נהו ויללו ישראל, להתחרט על מעשיהם אשר לא טובים, ושבו ללכת אחרי ד'".

⁹ כעין זה כתב גם הרלב"ג: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה... והנה נאספו כל בית ישראל אחר ד' אחר מות עלי, והתחרטו ממעשיהם הרעים, בראותם המגפה הגדולה שהיתה בעם במלחמה ההיא, ושאר הרעות שקרו להם, והכירו כי פעולותיהם הרעות הטו אלה".

נראה שזו גם כוונת המלבי"ם: "וספר גם כן כי מיום ההוא נהו כל בית ישראל אחרי ד', כי ראו גודל קדושת הארון וכי נתן ליראיו נס להתנוסס".

¹⁰ יש לשאול: עד כאן לא הוזכר בספר שמואל שבני ישראל עבדו עבודה זרה! יש לומר שהנביא לא רצה לגלות גנותם של ישראל בתחילת הספר. עיין רש"י במדבר ט, א, ותנא דבי אליהו פרק י"א לגבי פילגש בגבעה, ועיין במאמר "מדוע נשתעבדו ישראל במצרים? לשיטת הרד"ק והספורנו" בספרי "הדר התורה" שמות, ובמאמר "מתי נעשה פסל מיכה?" בספרי "הדר הנביאים".

הסבר אחר כתב המלבי"ם: "אם בכל לבבכם - רצונו לומר כי מתנאי התשובה הגמורה הוא המירוק והזיכוך, רצונו לומר שישבו ויתחרטו, ויעזבו מעשים הקודמים, ושיעשו טוב ולא רע בעתיד. ושניהם צריך שיהיו במחשבה ובמעשה. ועל זה אמר, לעומת עזיבת הרע במחשבה: 'הסירו את אלהי הנכר מתוככם', רצונו לומר אשר במצפוני לבכם. ולעומת עזיבת החטא בפועל: 'הסירו העשתרות'. ונגד העבודה בעתיד, על עבודת המצפון אמר: 'והכינו לבבכם אל ד', שלבכם יהיה מוכן אך לד', בל תתערב שם מחשבת זולתו. ונגד העבודה בפועל אמר: 'ועבדו לבדו', בלא שיתוף, ובוזה ירצכם, ויצל אתכם מיד פלשתים המושלים בכם בסיבת עוונותיכם.

ויסירו - סיפר כי מלאו אחרי ד', בין בתשובה על העבר בפועל: 'ויסירו' וכו', בין בעבודה בעתיד: 'ויעבדו את ד' לבדו'. ולא הגיד מדבר המחשבה, שזה לא ידע רק היודע תעלומות לב".

לפי המלבי"ם מדובר כאן בארבעה דברים: שנים במעשה: עזיבת החטא ועשיית הטוב. ושנים במחשבה: חרטה וקבלה לעתיד¹¹.

דברים אלו דומים למה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ב): "ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר: 'יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתיו' (ישעיהו נה, ז), וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: 'כי אחרי שובי נחמתי, ואחרי הודעי ספקתי על ירד' (ירמיהו לא, יח), ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: 'ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו' (הושע יד, ד)".

אבל יש לציין שהרמב"ם הוסיף: "וצריך להתודות בשפתי וולומר עניינות אלו שגמר בלבו". וכאן לא נאמר שבני ישראל התודו! ועיין בסמוך.

מדוע לא התודו?

יש לשאול: אם כבר הסירו את אלהי הנכר כיצד יתכן שלא התודו? תשובה לדבר ניתן לענות על פי מה שהסביר הרב יוסף דב הלוי סולובייצקי בספרו "על התשובה" (עמ' 65-61) את הקושי שבוידוי. תחילה שאל: "לכאורה, אם עשה אדם תשובה גמורה, ועבר דרך כל הענויים והיסורים שבתהליך התשובה, למה יהא זקוק עדיין לוידוי?". וענה: "יש דברים הרבה שאדם יודע אותם, אף הוגה בהם, ובכל זאת לא ירהיב להעלותם על שפתי. האדם עקשן בטבעו, בונה לו מחיצות בינו לבין עצמו ומורד גם במציאות ובעובדות. באופן אינסטינקטיבי אנו דוחים עובדות שאינן

¹¹ אולי זו גם כוונת החיד"א במה שכתב "חרטה ותשובה": חרטה וקבלה לעתיד.

נעימות לנו. הגמרא (כתובות קד ע"א) מספרת שכאשר מת רבנו הקדוש, אמרו תלמידיו בשעת פטירתו: 'כל האומר: רבי מת - ידקר בחרב'. הם ידעו כי רבי מת, אך קשה היה להם להאמין שיכול מישהו לבטא עובדה מרה זו, כי רבי, סמל החיים, סמל ההנהגה של תורה וגדולה במקום אחד, אמנם מת. לדעת - הוא דבר אחד, אבל לבטא ולאשר עובדה זו בניב שפתיים - הוא משהו אחר. הם לא רצו לשמוע את העובדה המרה. אלרים ברא באדם מנגנון של הגנה עצמית המאפשר לו להתעלם מן העובדות, לברוח מן המציאות, לא להכיר בה ולא לראות את הדברים כמות שהם. יש שאדם יודע מעל לכל ספק כי חטא והחטיא את מטרת חייו, כי בגד בכל ערכיו. הוא יודע למה. אך אינו מוכן לומר זאת בפה מלא, או לשמוע זאת מפי אחרים... על משכבו בלילות הוא הוגה בכך, בינו לבין עצמו בוכיה נפשו במסתרים, אך לאור היום, בעיני אחרים, הוא שמח וטוב לב. וכדי לחפות על האמת המנקרת בפנימיותו הוא מוסיף לחטוא, מגביא את המירוץ ומסיף לדהור במהירות אל עברי פי התהום. הוידוי מכריח את האדם, תוך יסורים עצומים, להכיר בעובדות כפשוטן, לבטא בבהירות את האמת כמות שהיא. יש בכך משום קרבן, משום שבירת הרצון והלעכה נגד הטבע תוך כדי מכאוב. יש בכך לא רק משום חרטה, אלא גם משום בוש... כשם שהקרבן נשרף על גבי המזבח כך אנו שורפים במעשה הוידוי את שלוותנו המבוצרת, את גאוותנו המטופחת".

ג. השלב השלישי:

ההתאספות למצפה, שאיבת המים ושפיכתם,

הצום, הוידוי, "וישפט שמואל את בני ישראל במצפה"

שמואל הנביא לא הסתפק בתשובה שעם ישראל עשה, אלא הוסיף ואמר לבני

ישראל:

"קִבְּצוּ אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל הַמְצַפְתָּה, וְאֶתְפַּלֵּל בְּעֵדְכֶם אֶל ד'".

יש לשאול על כך שתי שאלות:

1. מדוע שמואל אמר לבני ישראל להתאסף דווקא במצפה? מה היה שם? מדוע לא התפלל שמואל על בני ישראל מיד?
2. מדוע היה צורך ששמואל יתפלל על בני ישראל אחרי שהם כבר חזרו בתשובה?

1. מדוע ההתאספות היתה דווקא במצפה?

על ההתאספות למצפה הביא הרד"ק מדרש חז"ל¹²: "אמר רבי סימון: וכי שילה היא המצפתה או המצפתה היא שילה? אלא כיפה יוצאה מתחמו של בנימין לתחמו של יוסף, ועליה בית המקדש של שילה נתון".

דברי המדרש אינם מובנים דים, ונראה שהיה פשוט למדרש שהאסיפה היתה בשילה. ועל כך שאל המדרש ששילה אינה המצפה. וענה המדרש שהיתה רצועה מתחמו של בנימין, ששם היתה המצפה, ועד שילה שבנחלת יוסף¹³.

יש לשאול: מדוע הניח המדרש שבני ישראל התאספו לשילה? יש לומר מפני שכתוב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'", והביטוי "לפני ד'" משמעותו "לפני ארון ד'", או "לפני המשכן"¹⁴.

על דברי המדרש כתב הרד"ק: "תמה אני מזה הדרש: וכי מה להם אצל שילה? והלא חרב משכן שילה מיום שגלה הארון! ומעת שבא הארון לקרית יערים הביאו אהל מועד אל נוב! וכן אמר ב'סדר עולם' (פרק י"ג): 'בתחילת עשרים שנה הביאו את אהל מועד לנוב'".

נראה לישב ששמואל רצה שבני ישראל ילכו לשילה, כדי שיראו את חורבן המשכן בשילה, ויבינו למה החטא גורם, ומתוך כך יחזרו בתשובה שלמה, וכמו שאמר ירמיהו לבני ישראל: "לכו נא אל מקומי אשר בשילה, וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל" (ז, יב). ואכן בני ישראל התקבצו למצפה, וחזרו שם בתשובה שלמה, כפי שיפורט בסמוך¹⁵.

¹² מדרש שמואל פרשה יג [ועיין שם בהגהות הרד"ל (אות א), שצריך לגרוס במדרש כפי שהביאו הרד"ק, ולא כפי שבמדרש לפנינו], הובא בילקוט שמעוני כאן רמז קג.

¹³ עיין גם במסכת זבחים (ק"ח ע"ב): "רצועה היתה יוצאת מחלקו של יוסף לחלקו של בנימין". אבל שם לא דברו על מצפה.

¹⁴ עיין ב"יפה נוף" על המדרש, שהרחיב בזה.

¹⁵ א. עוד היה אפשר ליישב על פי מה שכתב הרד"ק על שאלה דומה: מדוע אסף שמואל את בני ישראל לגלגל, להמלכה השניה של שאול, ולא לנוב שבה היה המשכן (שמואל א יא, יד): "אמר שמואל לחדש המלוכה בגלגל, לכבוד הארון ואהל מועד שהיו שם מתחילה כשבאו לארץ. לפיכך היו מכבדים אותו המקום אף על פי שעתה לא היה שם, כי בנוב היה". רואים משם ששמואל העדיף לאסוף את ישראל למקום שבו היה פעם המשכן בשלמותו, כולל הארון, ולא למקום שבו נמצא המשכן כעת, כאשר הוא חסר, ללא הארון. אבל על כך יש לשאול: מדוע אסף שמואל את בני ישראל כעת למצפה, שהיא שילה, ואילו בהמלכת שאול הוא אסף אותם לגלגל? ולכן נראה לומר כמו שהסברנו בגוף המאמר.

ב. לפני כן כתב הרד"ק "קבצו את כל ישראל המצפתה - כבר פירשתי בספר יהושע למה היה מנהג ישראל להקבץ מצפתה, ושם מזבח ובית תפילה, כי שם היתה תשועה גדולה בהלחם יהושע עם המלכים".

כוונת הרד"ק היא למה שכתב בפירושו ליהושע יא, ג: "כי כל המלכים נועדו בארץ המצפה להלחם עם יהושע. ואפשר שזה המקום הוא המצפה שהיו מתקבצים שם ישראל תמיד. ולפי שהיתה שם

2. תפילת שמואל

על תפילתו של שמואל כתב האברבנאל: "ואחרי שנתחרטו מהעוונות אשר בידיהם ועזבו החטא, קבצם שמואל המצפתה, להתפלל בעדם אל ד', שיכפר בעד חטאתם".

וכן כתב האלשיך הקדוש: "ויאמר שמואל: קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ד' - לכפר בעד אשר חטאתם עד הנה".

כלומר: לא מספיק לחזור בתשובה, אלא צריך גם להתפלל לד' שהוא יסלח להם על העבירות שהם עשו. אבל כאן כתוב שלא רק שהחוזר בתשובה צריך להתפלל על עצמו שד' יסלח לו, אלא ששמואל, מנהיג הדור, אמר להם שהוא יתפלל עליהם!

דבר זה למדנו כבר ממשה רבנו אחרי חטא העגל.

כך נאמר בפרשת כי תשא: "ויהי ממחרת, ויאמר משה אל העם: אתם חטאתם חטאה גדלה, ועתה אעלה אל ד', אולי אכפרה בעד חטאתכם. וישב משה אל ד' ויאמר: אנא חטא העם הזה חטאה גדלה, ויעשו להם אלהי זהב. ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות לב, ל-לב).

גם שם, משה, מנהיג הדור התפלל בעד עם ישראל, וגם שם היתה התפילה אחרי החזרה בתשובה¹⁶.

תשועה גדולה היו נועדים שם, כי במלחמה האחרת שעשה יהושע עם חמשת המלכים, אף על פי שהיתה תשועה גדולה, לא היו אלא חמשת מלכים, ואלו היו מלכים רבים. ואפשר כי בנה שם יהושע מזבח מפני התשועה הגדולה שהיתה שם, ומפני זה היו ישראל נקבצים שם בעת שהיו צריכים למלחמה, או לדבר גדול. וכן מצאנו ביפתח: 'לפני ד' במצפה'. וכן בדבר פלגש בגבעה: 'אל ד' המצפה'. וכן אמר שמואל במלחמת פלשתים: 'קבצו אלי כל ישראל המצפתה'. וכן כשהמליך שאול: 'ויצעק שמואל את העם אל ד' המצפה'. נראה מכל אלה הפסוקים כי מזבח היה שם, ובית מקודש לתפילה ולקבוץ ישראל באותן הימים". וכן כתב הרד"ק בפירושו לספר שופטים יא, יא, ושם כ, א, ובשמואל א י, יז. וכן כתב האברבנאל בקיצור.

יש להעיר שהדברים קשים ביותר, ונראה שמדובר בשלושה מקומות שונים בשם מצפה: ארץ המצפה תחת הר חרמון נמצאת בצפון מזרח, בסמוך לחרמון הנמצא בצפון מזרח (דברים ג, ח), מצפה גלעד נמצא במזרח (שם, יב-יג), והמצפה שזכרת בפילגש בגבעה ואצל שמואל נמצאת בבנימין (יהושע יח, כו).

וכך כתב הרב יצחק גולדהאר בספר "אדמת קדש" [פרק שביעי "גבולי נחלות השבטים"], "נחלת שבט בנימין" (דף קה ע"א וע"ב): "הרבינו לדבר על אודות עיר המצפה של בנימין, ותיארנו מצבה הגאוגרפית והמקומות שבסביבותיה, כדי להוציא מלבנות של הנוטים להאמין לדברי החושבים כי המצפה של שמואל, ומצפה גלעד של יפתח, והמצפה בארץ החוי תחת הר חרמון עיר אחת היא (כמו שחשב ושנה בזה הרד"ק בפירושו ליהושע יא, ג ושמואל א ז, ה)".

ואולי אפשר לומר על פי הרד"ק שהתקבצו למצפה בגלל שם המקום, אף על פי שלא שם היה הניצחון של יהושע, בדומה למה שכתב הרמב"ן בבראשית יד, ז.

¹⁶ א. היכן כתוב שבני ישראל חזרו בתשובה על חטא העגל? עיין ב"משך חכמה" (שמות לב, כז) שכתב: "במסכת עבודה זרה דף ד, ע"ב: (וא"ר יהושע בן לוי, לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן

חובת התפילה לכל יחיד ששב בתשובה

גם כל יחיד צריך להתפלל כאשר הוא חוזר בתשובה, כמו שנאמר: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה".

וכן תקנו חז"ל בתפילת יום הכפורים אחרי הוידוי: "יהי רצון מלפניך, ד' אלקי ואלקי אבותי, שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחליים רעים"¹⁷.

וכן כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד): "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ד' בבכי ובתחנונים".

וכן כתב רבינו יונה בספר "שערי תשובה" (שער א סעיפים מא-מג): "העיקר החמישה עשר: התפילה. יתפלל אל ד' ויבקש רחמים לכפר את כל עוונותיו, שנאמר: 'קחו עמכם דברים ושובו אל ד', אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, ונשלמה

פתחון פה לבעלי תשובה... והיינו דאמר ר' שמעון בן יוחאי: לא דוד ראוי לאותו מעשה) ולא ישראל ראוי לאותו מעשה (עכ"ל הגמרא). כלומר: גבורים ושליטים ביצרם היו ולא היה ראוי להתגבר יצרם עליהם, אלא גזירת המלך היה לשלוט בהם, ולא היה אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה וכו' - רש"י. ועוד יש בזה כוונה מועלת, כי הדור הזה הם היו המקבלים התורה במעמד הנורא, שראו כבוד ד' ושמעו איך היה מצוה שישמעו למשה, והמה המנחילים המסורה לבניהם עד דור אחרון. והנה ידוע שכל מופתים אינם אמיתיים רק למי שראם, אך לעתיד ישוב זכרם סיפור [לשון רבינו ה'מורה' חלק ג' פרק נו"ן]. לכן, להראות כי לא היה למקבלי התורה מסיני שום ספק במה שראו במעמד הנורא, אחרי כי ירד משה וציוה ללויים לעבור משער לשער ולהרוג - הלא הלויים היו רק אחד ממאה נגד רבבות אלפי ישראל חלוצי צבא! כי המה היו כשמונת אלפים, ובכל זאת הניחו אותם אלפי בני ישראל ולא עמדו נגדם! אילו היה אצלם שום ספק במעמד הנבחר הזה, האם לא עמדו על נפשם ונקהלו להשמיד הלויים, לבלי יוכלו להרוג בהם מספר גדול כשלושת אלפי איש!?

ומזה נראה לדור יולד אחריהם כי לא היה להם שום ספק במעמד הנורא. רק כיון שירד משה מההר ידעו שהם חייבים מיתה, וימיתם משה על פי ציווי ללויים, ושתו מימי העגל, אף כי ראו שהמות כרוך בזה, שרצו שתהא מיתתם כפרה על חטאייהם, ולכן זכו לחיי העולם הבא".

ב. על הפסוק בספר ירמיהו (טו, א) "ויאמר ד' אלי: אם יעמד משה ושמואל לפני, אין נפשי אל העם הזה, שלח מעל פני ויצאו", כתב רש"י: "משה ושמואל - שניהם נזקקו לבקש רחמים על ישראל. ומתחילה החזירו למוטב, ואחר כך התפללו עליהם. ולא עלה בלבם להשיב אפי, עד שהחזירו למוטב. משה: 'שימו איש חרבו' וגוי (שמות לב, כז), 'ויזר על פני המים' וגוי (שם, כ), ואחר כך: 'אעלה אל ד' אולי אכפרה בעד חטאתכם' (שם, ל). שמואל במצפה: 'ויסירו בני ישראל את הבעלים' (שמואל א ז, ד), ואחר כך: 'קבצו את כל ישראל המצפתה, ואתפלל בעדכם אל ד' (שם, ה). אתה אינך יכול להשיבם אלי, לכך אל תתפלל עליהם". ועיין עוד בספר "בית אלקים" למב"ט שער התפילה פי"ב, הובאו דבריו ב"באר משה" כאן.

יש לשאול על דברי רש"י שהרי משה התפלל על בני ישראל בחטא העגל עוד לפני שהם חזרו בתשובה (שמות לב, יא-ג), וד' קיבל את תפילתו (שם, יד)!

ואולי אפשר לומר ששם משה לא יכול היה להשיב את ישראל בתשובה, כיון שהוא היה עדיין על ההר, ולכן יכול היה להתפלל לפני שהשיב את ישראל בתשובה.

אבל קשה שהרי בחטאים נוספים משה התפלל על בני ישראל בלי שהוא החזיר אותם בתשובה: במתאוננים (במדבר יא, ב), ובמרגלים (שם יד, יא-כ), ובקרח (שם טז, כ-כו)! וצריך עיון.

¹⁷ הערת בני הרב בניהו נ"י.

פרים שפתינו' (הושע יד, ג). 'קחו עמכם דברים' - זה ענין הוידוי. 'אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב' - זה ענין התפילה...

ועוד יתפלל בעל התשובה אל ד' למחות כעב פשעיו וכענן חטאתיו, ושיחפוץ בו וירצהו ויעתר לו כאשר אם לא חטא, כענין שכתוב בדברי אליהוא על בעל התשובה אחרי היסורים: 'יעֲתֶר אל אלוך וירצהו' (איוב לג, כו). כי יתכן להיות העוון נסלח, ונפדה מן היסורים ומכל גזרה, ואין לד' חפץ בו, ומנחה לא ירצה מידו. ותאוות הצדיקים מן ההצלחות להפיק רצון מד' ושיחפוץ בהם. ורצונו - החיים הקיימים והאמיתיים, והאור הגדול הכולל כל הנעימות, כענין שנאמר: 'חיים ברצונו' (תהלים ל, ו), ונאמר: 'יד' אלקים צבאות השיבנו, האר פניך ונושעה' (שם פ, כ). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים מזמור פ): 'אין לנו אלא הארת פניך', והוא ענין הרצון, וכבר הקדמנו ובארנו זה. על כן תראה בתפילת דוד בעת התשובה, אחרי שאמר: 'הרב כבסני מעוני, ומחטאתי טהרני' (תהלים נא, ד), התפלל עוד על הרצון, להיות רצון ד' יתברך בו כקודם החטא, ואמר: 'אל תשליכני מלפניך, ורוח קדשך אל תקח ממני' (שם, יג). אחרי כן התפלל ואמר: 'השיבה לי ששון ישעך' (שם, יד), שיהיו נסי ד' וישעו מצויים אתו, ושתצלח עליו רוח אלקים כאשר בתחילה. אחרי כן אמר (שם): 'ורוח נדיבה תסמכני' - פירוש: הנה קטונתי מפני פשעי ואינני ראוי לְנִסְיָךְ ולהגלות עלי זרוע קדשך. ואם נשאת עוון חטאתי, אינני כדאי להיות נאהב ורצוי כירחי קדם, אבל ברוח נדיבה תסמכני, כי אין קץ לנדבתך וטובתך... וכענין הזה אמר הושע עליו השלום: 'ארפא משובתם, אוהבם נדבה' (הושע יד, ה). ענין 'אוהבם נדבה' כענין מה שאמר דוד 'ורוח נדיבה תסמכני'..."

יש לשאול שבשלב זה לא כתוב ששמואל התפלל על ישראל, אלא רק שהוא אמר להם שהוא יתפלל! אמנם בהמשך הפרשה (בפסוק ט') כתוב ששמואל התפלל אל ד', אבל התפילה שם היתה אחרי בקשה מיוחדת של בני ישראל משמואל, בעקבות עליית הפלשתים למלחמה על ישראל: "ויאמרו בני ישראל אל שמואל: אל תחרש ממנו מְזַעֵק אל ד' אלקינו, וְיִשְׁעֵנו מִיַּד פְּלִשְׁתִּים". וכיון ששמואל הבטיח לבני ישראל שהוא יתפלל בעדם, מדוע הם היו צריכים לבקש ממנו? אלא משמע שהבקשה שם היא בקשה נוספת של בני ישראל. והיכן כתובה התפילה הראשונה? אפשר שהדבר פשוט, ולא היה צורך לכותבו. ועיין עוד בסמוך.

3. מה משמעות שאיבת המים ושפיכתם?

נאמר בפסוק ו': "ויקבצו המצפתה, וישאבו מים וישפכו לפני ד', ויצומו ביום ההוא, ויאמרו שם: חטאנו לד', וישפט שמואל את בני ישראל במצפה".
יש לשאול: מה משמעות שפיכת המים?

נאמרו על כך חמישה הסברים :

א. הסבר התרגום יונתן, הירושלמי והמדרש שוחר טוב

תרגם יונתן: "ושפכו לבהון בתיובתא כמיא קדם ד"י"¹⁸. כלומר: בני ישראל שפכו לבם כמים בתשובה.

כעין זה אמרו בתלמוד הירושלמי במסכת תענית (פ"ב ה"ז): "כתיב: 'ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ד'". וכי מים שפכו? אלא מלמד ששפכו את לבם כמים".

אבל יש להעיר שבפסוק אצלנו כתוב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'", והתרגום והירושלמי לא התיחסו כלל לשאיבת המים, אלא רק לשפיכתם.

תשובה לדבר נמצאת במדרש שוחר טוב לתהלים סוף מזמור קיט: "ויקבצו המצפתה וישאבו מים, וישפכו לפני ד' - ואיזו מים היו שואבים ושופכים? אלא שעשו תשובה ושפכו לבם כמים לפני הקדוש ברוך הוא בתשובה שלמה, וכן ירמיהו אומר: 'שפכי כמים לבך נכח פני ד' (איכה ב, יט), לכך נאמר וישאבו מים".

המדרש שאל: "ואיזו מים היו שואבים ושופכים?", וגם ציטט בסוף דבריו את המלים "וישאבו מים", ולא את המלים "וישפכו לפני ד'". ונראה שכוונתו היא שבני ישראל עשו תשובה מעומק הלב, ולכן נאמר כאן: "וישאבו מים"¹⁹.

ב. הסבר רש"י

הסבר אחר כתב רש"י: "לפי משמעו אינו אלא סימן הכנעה: הרי אנו לפניך כמים הללו הנשפכין".

גם על רש"י יש להעיר שבפסוק כתוב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'", ורש"י לא התייחס כלל לשאיבת המים, אלא רק לשפיכתם.

¹⁸ הובאו דבריו ברש"י וברד"ק.

¹⁹ ועיין במדרש שמואל פרשה יג, שם אמרו: "וישאבו מים", וכי מים שאבו? אלא מלמד ששאבו דברי תורה כמים. וישפכו לפני ד', וכי לפני ד' שפכו? אלא מלמד ששפכו לבן בתשובה כמים". הסביר ה"יפה נוף" על המדרש שם: "וכי מים שאבו. כי מה טעם לשאיבת המים לענין תפילה ותשובה. אלא מלמד ששאבו דברי תורה, והוא על דרך 'ושאבתם מים בששון' (ישעיהו יב, ג), דתרגם יונתן 'ותקבלון אולפן חדת בחדוה'. ומכל מקום קשיא ליה מאי וישפכו לפני ד'?" דבענין תלמוד תורה לא יפול שפיכה לפני ד'. אלא וישאבו מים לפני ד' מיבעי ליה! שהשאיבה כינוי לעסק תלמוד תורה. ואף על גב דבעי לתרוצי ששפכו לבם, הוצרך לפרש 'וישאבו' על דברי תורה, דגבי תשובה ותפילה שפיכה מצינו: 'ואשפוך את נפשי (שמי"א א, טו), שפכי כמים לבך' (איכה ב, יט), שאיבה לא מצינו".

ג. הסבר הרד"ק

הסבר שלישי כתב הרד"ק: "יתכן לפרש ששפכו מים לפני ד' סימן לכפרת עוונות, על דרך 'כמים עברו תזכור' (איוב יא, טז)".
גם על רד"ק יש להעיר שבפסוק כתוב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'", ורד"ק לא התייחס כלל לשאיבת המים, אלא רק לשפיכתם.

ד. הסבר הרלב"ג

הסבר רביעי כתב הרלב"ג: "ושאבו ישראל מים ושפכו לפני ד', להעיד שכבר התרחצו מעוונם".
יש לציין שמשמעות כזו מצאנו בפרשת עגלה ערופה: "וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל. וענו ואמרו: ידינו לא שפכו את הדם הזה, ועינינו לא ראו" (דברים כא, ו-ז). וכתב החזקוני שם: "ירחצו את ידיהם - סימן כשם שידינו נקיות כך אנו נקיים מחלל זה"²⁰.
אבל יש להעיר ששם כתוב בפירוש: "וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל". ואילו אצלנו כתוב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'". ולא כתוב שרחצו ידיהם במים²¹.

ה. הסבר האברבנאל, האלשיך הקדוש וה"מצודת דוד"

הסבר חמישי כתב האברבנאל: "וזכר ששם שאבו מים וישפכו לפני ד', רוצה לומר ששפכו לבבם לפניו. כך תרגם יונתן. והנכון אצלי ששאבו מי דמעוניהם, ושפכו אותם דמעות נוכח פני ד'".
כעין זה כתב גם האלשיך הקדוש: "וישאבו מעיניהם מים, וישפכו דמעות לפני ד'".

²⁰ כעין זה כתב גם הרש"ר הירש שם: "ירחצו את ידיהם - ברור שרחיצת הידים היא מעשה סמלי, הבא לבטא שידיהם נקיות. כלומר: מעשיהם חפים מכל אשמה ישירה או עקיפה במאורע זה, ואף אין זו אשמתם שעדיין הרוצח לא נשפט".

²¹ עיין ב"חומת אנך" לחיד"א כאן שכתב: "וישאבו מים וישפכו לפני ד'. אמרו בירושלמי פרק 'סדר תעניות': 'וכי מים שפכו? אלא שפכו לבם'. אפשר דהכונה דקשיא ליה, דהוה ליה למימר: 'וישאבו מים וירחצו', ואז הוה ניחא דשאבו מים, לרחוץ פניהם וידיהם, להוסיף נקיות. אבל השתא דכתיב 'וישאבו מים וישפכו' נראה דשאבו לשפוך, ולזה קשה: וכי מים שפכו?! אלא הפירוש וישאבו מים דברי תורה, מים חיים, וישפכו כל מה שהיה בלבם מדברי העולם, וליצנות, דאמרו רז"ל שנכנסה טיפה של ליצנות ויוצאה כנגדה מדברי תורה. כמו שאמרו במדרש חזית (שיר השירים רבה א, ב) בפסוק 'לריח שמניך' ובשחר טוב, וזהו 'שפכו לבם'.
אי נמי מה שאמרו בירושלמי 'שפכו לבם', הפשוט הוא כמו שתרגם יונתן: 'ושפכו לבהון בתויבתא כמיא', והוא על דרך 'ואשפוך את נפשי לפני ד' (שמי"א א, טו)".

וכן כתב ה"מצודת דוד": "וישאבו מים - רצונו לומר: התעוררו לשאוב ולהזיל מי דמע, ושפכו בתפילה לפני ד'".
הסבר זה מסביר מדוע תיאור הנביא גם את שאיבת המים וגם את שפיכתם.

יש לציין שמעשה זה של שפיכת מים כחלק מתהליך של חזרה בתשובה אינו מופיע במקומות אחרים, אבל לפי התרגום יונתן, הירושלמי והמדרש "שוחר טוב" הפסוק בא לבטא את גודל התשובה מעומק הלב שעשו בני ישראל. כמו כן את המשמעות של מעשה זה לפי רש"י, ההכנעה, ולפי האברבנאל, הבכי, כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד): "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ד' בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו, כלומר: אני אחר, ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים, ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה, וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עון, מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח"²².

²² א. עיין עוד בספר "שערי תשובה" לרבנו יונה שער ראשון סעיפים כג-כט על חשיבות ההכנעה בלב ובמעשה.
ב. עיין עוד ב"משנת רבי אליעזר" (פרשה טו עמוד 284) שכתב: "וכן מצינו באבותינו הראשונים, כשהיו הצרות מגיעות אותן, היו גוזרין תענית ועושין תשובה, והקב"ה עונה את תפלתן... וכן מצינו בשמואל. כיון שראה שהיא עת צרה, והשונאין באין על ישראל, גזר תענית על כל ישראל, ועשו תשובה וצדקה, שנאמר: 'ויאמר שמואל אל כל בית ישראל לאמר: אם בכל לבבכם אתם שבים אל ד'... ויסירו בני ישראל... ויאמר שמואל: קבצו את כל ישראל' - מכאן שעשו תשובה. ויעבדו את ד' לבדו' - מכאן שקראו עצרה.
וישאבו מים וישפכו' - מכאן שעשו צדקה, כענין שנאמר: 'שלח לחמך על פני המים' (קהלת יא, א). ויצומו ביום ההוא' - מכאן שהתענו.
ויהאמר שם חטאנו לד' - מכאן שהתודו.
וישפט שמואל את בני ישראל במצפה' - מכאן שהחזירו גזילות וחבילות לבעליהן.
ויקח שמואל טלה חלב' - מכאן שהקריבו קרבן.
באותה שעה נענו מן השמים, שנאמר: 'ויחי שמואל מעלה העולה'".
דברי המדרש על הצדקה הרמוזה בשאיבת המים ובשפיכתם נראים רחוקים מן הפשט, שכן אם הם עשו צדקה מדוע לא כתב הנביא: "ויעשו צדקה". מכל מקום הרעיון יפה, והוא מדרכי התשובה, כמו שכתב הרמב"ם כאן, וכמו שנאמר בתפילה: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה".
ג. עיין ב"מרומי שדה" לנצי"ב סוכה נ ע"ב שכתב: "כך היה נהוג מששת ימי בראשית, דבשעת שמחה רוחנית מנסכין מים לפני ד'... ומזה למדנו דניסוך המים היה לפני ד' אפילו בלי שיתין. וזהו דכתיב לעתיד לבוא: 'וישאתם מים בששון ממעיני הישועה' (ישעיהו יב, ג), ובספר שמואל (א ז, ו) כתיב: 'וישאבו מים וישפכו לפני ד'". נראה מדבריו ששאיבת המים כאן מבטאת שמחה!
יש להעיר שהסברו אינו נראה מתאים לכל מהלך התשובה המתואר בפרשתנו. אמנם תשובה צריכה להעשות גם מתוך שמחה, כפי שהתבאר במאמר הקודם על זמן אמירת הסליחות מדברי ה"לקט יושר", אך אף על פי כן ממהלך התשובה כאן ההסבר נראה קצת קשה.
עוד יש להעיר שכאן כתובה שאיבה ושפיכה, בעוד שהמצוה בסוכות היא ניסוך, וכן כתוב אצל דוד המלך, ועיין במאמרים "מצות ניסוך המים - רק יומיים?!" ו"מצות ניסוך המים על ידי דוד המלך".

4. "ויאמרו שם חטאנו לד'"

יש לשאול: מדוע הדגיש הנביא "ויאמרו שם חטאנו לד'"?
כתב ה"כלי יקר": "אפשר שלפי שישראל נקבצו במצפה להתודות ולבכות על חטאתם, שגרמה לחורבן שילה וגלות הארון, על כן אמרו שם: 'חטאנו לד'', רצונו לומר שם, בשילה²³, חטאנו לד', שגרמנו חורבן מקום קדוש ולנטוש משכן שילה".
הסבר זה מתקשר למה שהתבאר לעיל (סעיף 1), ששמואל אספס דווקא למצפה, הקרובה לשילה, כדי שיראו את חורבן שילה, ויבינו למה החטא גורם, ומתוך כך יחזרו בתשובה.

5. מה משמעות המלים "וישפט שמואל את בני ישראל במצפה"?

נאמר בפסוק ו': "ויקבצו המצפתה, וישאבו מים וישפכו לפני ד', ויצומו ביום ההוא, ויאמרו שם: חטאנו לד', וישפט שמואל את בני ישראל במצפה".
יש לשאול: מה משמעות המלים "וישפט שמואל את בני ישראל במצפה"?
האם רק במצפה שפט שמואל את בני ישראל? והרי כתוב בסמוך: "וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו. והלך מדי שנה בשנה, וסבב בית אל והגלגל והמצפה, ושפט את ישראל בכל המקומות האלה. ותשבתי הרמתה, כי שם ביתו, ושם שפט את ישראל ויבן שם מזבח לד'" (יד-טז)!
נאמרו על כך שלושה הסברים, שלפי כולם הנביא בא להדגיש את השפיטה שהיתה באותו מעמד במצפה:

א. הסבר רש"י והרלב"ג

כתב רש"י: "וישפט שמואל - בין איש לרעהו, על עסקי ממון שביניהם".
כעין זה כתב הרלב"ג: "והנה השגיח שמואל שם בעניניהם ושפטם, להסיר מהם כל לכלוך ועוון שביניהם, במה שבין אדם לחברו".
וכן כתב ה"מצודת דוד": "וישפוט - בדברים שבין אדם לחברו".
מעשה זה הוא הכרחי בתהליך התשובה, שכך כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ט): "אין התשובה ולא יום הכפורים מכפרין אלא על עבירות שבין אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור... וכיוצא בהן, אבל עבירות שבין אדם לחברו, כגון החובל את חברו, או המקלל חברו, או גוזלו, וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם, עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו".

²³ בנדפס כתוב: "בשאלה", ואין לכך מובן, ונראה שצריך לגרוס: "בשילה".

ב. הסבר רש"י והרד"ק

עוד כתב רש"י: "וישפט שמואל - ...או על עסקי עבירה שעברו".
 כעין זה כתב הרד"ק: "וישפט שמואל - שמואל העניש כל אחד לפי עונו, כי שם התודו עוונותיהם".

ג. הסבר ה"כלי יקר" וה"יפה נוף"

הסבר אחר כתב ה"כלי יקר": "לפי המדרש... וישפט שמואל את בני ישראל במצפה' אין הכוונה על הדינים, כפשוטו של מקרא, שדן ביניהם על עסקי ממון או על עבירות, כדברי המפרשים. אבל כיוונו חז"ל לפרש שאחר התשובה והתענית, גם וידוי 'חטאנו', אז התעטף שמואל בחלוקן של ישראל, רצונם לומר שנעשה אנטילאר²⁴ שלהן, וטען בעדם שהדין והמשפט נותן שתקובל ברצון תשובתם. וזהו וישפט שמואל את בני ישראל במצפה', במה שבינם למקום, באשר הם שם במצפה, ולפי שעה שואלים מחילה וסליחה מד' יתברך, שפט שמואל שהדין עם ישראל. כי כלום אתה מבקש מאדם אלא שיאמר לפניך 'חטאתי', שהוא מתודה על עצמו, ובזה יספיק לו. וישראל אומרים לפניך 'חטאנו', אי אתה מוחל להם? בתמיה".

כעין זה כתב גם ה"יפה נוף" על המדרש שמואל (פרשה י"ג), והוסיף: "משום דקשיא לן כי לא עת האסף בעלי דינין לדין כיום ההוא, כי כמה דינים יוכל לדון ביום אחד. וכל שכן בהיות יום תענית ותפילה, אין מקום לזה"²⁵.
 לפי ה"כלי יקר" וה"יפה נוף" כוונת הפסוק "וישפט שמואל את ישראל במצפה" היא ששמואל לימד עליהם זכות! לפי פירושו, כאן כתובה התפילה של שמואל על בני ישראל²⁶!

יש להוסיף על דבריהם שכך אמרו חז"ל במדרש תנחומא בפרשת שופטים (סימן ד): "ושפטו את העם משפט צדק - אמר רבי יהודה ברבי שלום: שיהיו מטיין ומלמדין עליהם זכות לפני הקדוש ברוך הוא. ממי אתה למד? מגדעון בן יואש, שבימיו היו ישראל בצרה, והיה הקדוש ברוך הוא מבקש אדם שילמד עליהם זכות, ולא היה מוצא, שהיה הדור דל במצוות ובמעשים. כיון שנמצא זכות בגדעון שלמד

²⁴ לא מצאתי מלה זו בכתיב זה במקום אחר, אבל המלה "אנטלר" מופיעה בירושלמי (סנהדרין פ"ב ה"א) ובראשונים רבים, ופירש ספר "הערוך" שפירושו אפטרופוס, והסמ"ג בעשין צז פירש: "ממונה לטעון בשבילי". ויש שגרסו: "אנטלר".

²⁵ ועיין שם שהאריך עוד.

²⁶ יש לציין ששמואל התפלל על בני ישראל רק אחרי שהם השלימו את תשובתם, התודו ואמרו: "חטאנו"! וזה מתאים למה שכתב רש"י בירמיהו טו, א, שהובא לעיל, אבל זה אינו מתאים לכאורה למובא בסמוך מגדעון ועתניאל.

עליהם זכות מיד נגלה עליו המלאך, שנאמר: 'ויבא אליו מלאך ד', ויאמר לו: לך בכחך זה. בכח זכות שלמדת על בני, הוי 'ושפטו את העם משפט צדק' שיהיו מלמדין זכות על הדור".

מה היתה הזכות שלימד גדעון על בני ישראל?

כתב רש"י (שופטים ו, יג-יד): "פסח היה. אמר לו: אמש הקרני אבא את ההלל, ושמעתיו שהיה אומר: 'בצאת ישראל ממצרים'. 'ועתה נטשנו'. אם צדיקים היו אבותינו - יעשה לנו בזכותם. ואם רשעים היו - כשם שעשה להם נפלאותיו חנם כן יעשה לנו. ואיה כל נפלאותיו.

ויפן אליו - הקדוש ברוך הוא בעצמו.

בכחך זה - בכח הזכות הזה שלמדת סניגוריא על בני. כך דרש רבי תנחומא".
וכן כתב רש"י על עתניאל (שופטים ג, י): "ותהי עליו רוח ד' - דרש רבי תנחומא: נסתכל בהם שאמר הקדוש ברוך הוא למשה במצרים: 'ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג), מה הן שתי ראיות הללו? אמר לו: רואה אני שעתידין לטעות בעגל, ואף על פי כן ראיתי את עני עמי. זו דרש עתניאל: אמר: בין זכים בין חייבים עליו להושיעם"²⁷.

סיכום הפרק

המלבי"ם סיכם שבמצפה היו חמישה מעשים של תשובה שעשו בני ישראל:
[א] ויקבצו - שהתקבצו, וזה מורה על האחדות, לעבוד את ד' שכם אחד.
[ב] וישאבו מים - אם מי דמעה ובכי כדברי המפרשים, או רמו ששפכו לבם כמים.
[ג] ויצומו - שענין הצום היה לבקר אחר עוונות היחידים והרבים ולפרוש מהם, כמו שנאמר: 'הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשעי' (ישעיה נח, ו)²⁸.

²⁷ עיין במאמר "מהי 'רוח ד'" שהיתה על השופטים? בספרי "הדר הנביאים".

²⁸ הרמב"ם בהלכות תשובה לא הזכיר את הצום כחלק מתהליך התשובה! עיין בספר התניא, אגרת התשובה, פ"א, שכתב: "והנה מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד... ולא כדעת ההמון שהתשובה היא התענית. ואפילו מי שעבר על כריתות ומיתות בית דין, שגמר כפרתו היא על ידי יסורים, היינו שהקב"ה מביא עליו יסורים [וכמו שנאמר: 'ופקדתי בשבט פשעים' (תהלים פט, לג) - 'ופקדתי' דייקא], והיינו כשתשובתו רצויה לפניו יתברך, בשובו אל ד' בכל לבו ונפשו מאהבה, אזי באתערותא דלתתא וכמים הפנים לפנים אתערותא דלעילא לעורר האהבה וחסד ד' למרק עוונותו ביסורים בעולם הזה, וכמו שנאמר: 'כי את אשר יאהב ד' יוכיח' (משלי ג, יב). ולכן לא הזכירו הרמב"ם והסמ"ג שום תענית כלל במצות התשובה, אף בכריתות ומיתות בית דין, רק הוידוי ובקשת מחילה, כמו שנאמר בתורה: 'והתודו את חטאתם' (במדבר ה, ז). ומה שנאמר ביואל (ב, יב): 'שובו עדי בכל לבבכם, ובצום ובבכי ובמספד', היינו לבטל הגזרה שנגזרה למרק עוון הדור על ידי יסורים בארבה. וזהו הטעם בכל תעניות שמתענין על כל צרה שלא תבא על הצבור, וכמו שכתוב במגלת אסתר".

[ד] ויאמרו שם חטאנו - שהוא הוידוי והחרטה על עבירות שבין אדם למקום.
 [ה] ועל עבירות שבין אדם לחברו, שעל זה אין מועיל תשובה לבד: וישפוט שמואל'
 - בין איש לרעהו".

יש להוסיף, שלפי ה"כלי יקר" וה"יפה נוף" מלבד המעשים שישראל עשו, שמואל לימד זכות על בני ישראל שהם ראויים להיגאל מידי הפלשתים.

ד. התקפת הפלשתים, הקרבת הטלה, תפילת שמואל ותוצאותיה: הניצחון הגדול על הפלשתים

בעקבות החזרה בתשובה של בני ישראל נאמר:

ז. "וישמעו פלשתים כי התקבצו בני ישראל המצפתה, ויעלו סרני פלשתים אל ישראל, וישמעו בני ישראל, ויראו מפני פלשתים.

ח. ויאמרו בני ישראל אל שמואל: אל תַחַרֶשׁ מִמֶּנּוּ מִזְעַק אֵל ד' אֲלֹקֵינוּ, וְיִשְׁעֵנוּ מִיַּד פִּלְשִׁתִּים.

ט. ויקח שמואל טֶלֶה חלב אחד, ויעלה [ויעלהו קרי] עולה כליל לד', ויזעק שמואל אל ד' בעד ישראל, ויענהו ד'.

י. ויהי שמואל מעלה העולה, ופלשתים נגשו למלחמה בישראל, וַיִּרְעַם ד' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים וַיִּהָמָם, וינגפו לפני ישראל.

יא. ויצאו אנשי ישראל מן המצפה, וירדפו את פלשתים, ויכוס עד מתחת לבית כר.
 יב. ויקח שמואל אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן, ויקרא את שמה אבן הַעֲזָרָה, ויאמר: עד הנה עזרנו ד'.

יג. ויכנעו הפלשתים, ולא יספו עוד לבוא בגבול ישראל, ותהי יד ד' בפלשתים כל ימי שמואל.

יד. ותשבנה הערים אשר לקחו פלשתים מאת ישראל לישראל, מעקרון ועד גת, ואת גבולן הציל ישראל מיד פלשתים, ויהי שלום בין ישראל ובין האמרי".

ועיין שם בסוף פ"ב שכתב: "ודרך כלל סוד התענית היא סגולה נפלאה להתגלות רצון העליון ב"ה, כמו הקרבן, שנאמר בו: 'ריח ניחוח לד'". וכמו שנאמר בישעיהו (נח, ה): 'הלזה תקרא צום ויום רצון לד'', מכלל שהצום הנרצה הוא יום רצון".

גם רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" לא הזכיר את הצום כאחד מעיקרי התשובה, אבל הזכיר אותו כסעיף בעיקרים אחרים של התשובה: הצער במעשה (א, טו) והדאגה (א, טז). ועיין עוד בדבריו בשער ב, סעיף ה, ובשער ג סעיפים ל, פב וקעד, ושער ד' סעיפים ט ויב.

1. מה ההדגשה "טלה חלב אחד"?

נאמר בפסוק ט: "ויקח שמואל טֶלֶה חלב אחד, ויעלה [ויעלהו קרי] עולה כליל לד'".

מה פירוש "טלה חלב"?

הסביר הרד"ק: "טלה חלב - שהיה יונק עדיין". וכן פירש ה"מצודת דוד". מדוע חשוב היה לנביא להדגיש שהיה זה "טלה חלב" שהיה עדיין יונק? כתב הראב"ש²⁹: "טלה יונק, כלומר: שהם כבר נעשו כמו זה הקטן בשנים, היונק, ולא נשאר עליהם חטא".

הסבר אחר כתב הרדב"ז בתשובותיו (חלק ג סימן תרל"ט): "מה שהיה 'טלה חלב', לפי פשוטו כיון בזה: כמו שהטלה הזה אין עיניו ולבו וכל בטחונו אלא על שדי אמו, שהרי אינו יודע עדיין לראות ולאכול, כך ישראל אין עיניהם ובטחונם אלא עליך. שכן כתוב בענין: 'ויסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות, ויעבדו את ד' לבדו' (שמי"א ז, ד), אף ראוי לך שתשמע תפילתם ותענם בעת צרתם אשר פלשתים נלחמים עליהם".

שני הסברים אלה ממשיכים את לימוד הזכות של שמואל על בני ישראל ותפילתו עליהם שהם ראויים להיגאל³⁰.

2. "ויזעק שמואל אל ד' בעד ישראל, ויענהו ד'".

בהמשך הפסוק נאמר: "ויזעק שמואל אל ד' בעד ישראל, ויענהו ד'". כיצד ענה ד' לשמואל?

כתב הרד"ק: "ויענהו ד' - אפשר על ידי אש שירדה מן השמים על העולה. או על ידי הרעם שהרעים בקול גדול על פלשתים להבהילם. וכאשר נשמע הרעם אז ידע כי ענהו ד'".

לפי הפירוש הראשון העניה של ד' היתה באש שירדה משמים ואכלה את העולה³¹.

²⁹ רבי אברהם בן שלמה, חכם תימני שכתב את ספרו בשנת ה"א קי"ב. הוציאו לאור הרב קאפח (מכון משנת הרמב"ם קרית אונו, תש"ס).

³⁰ רש"י בפירושו למסכת עבודה זרה (כד ע"ב) כתב: "טלה חלב - רחל ומניקה את בנה". כתב על כך המהרש"א שם: "מלשונו נראה דטלה חלב היא האם המניקה חלב לבנה. ולא ידעתי מי הכריחו לזה, דעל כרחך כדבעי למימר 'ויעלהו' זכר משמע, מתפרש טלה חלב על הולד היונק חלב". ועיין גם ב"תורת חיים" וברש"ש שם.

³¹ וכן כתב ה"מצודת דוד": "ויענהו ד' - רצונו לומר: ראה שנתקבלה ברצון, כי ירדה האש ושרפה את העולה, והיה בטוח בתשועה".

יש להעיר שבספרי זוטא מנו ששה מקומות, שבהם ירדה אש משמים ואכלה את הקרבנות, ולא מנו שם את שמואל. כך נאמר בספרי זוטא (במדבר יא, א): "שתים עשרה פעמים ירדה אש מן השמים,

לפי הפירוש השני העניה של ד' היתה על ידי הרעם שהרעים בקול גדול על פלשתים להבהילם.

יש לציין שגם לפי הפירוש הראשון, שהעניה של ד' היתה באש שירדה משמים ואכלה את העולה, היה גם רעם, שד' הרעים בקול גדול על פלשתים להבהילם, שכן דבר זה מפורש בפסוק, אלא שלפי הפירוש הראשון, מלבד הרעם גם ירדה אש משמים ואכלה את העולה.

הרלב"ג הוסיף: "ואחשוב שעם אלו הרעמים היו יורדות להבות ואש אלקים זר!" כלומר: להבות אש ירדו על הפלשתים לשרפם, לא על הקרבן! וכן כתב הרלב"ג בתועליות שבסוף הפרק: "התועלת השלושים ושלושה³² הוא להודיע שתכף ששבו ישראל לד' בכל לבם נעתר להם על יד שמואל, עד שמשמים נלחמו עם פלשתים על צד המופת ברעמים ולהבות, ואחר זה הכו אותם ישראל, ושבו להם על יד שמואל כל הערים שלקחו מהם פלשתים".

3. "ויהי שלום בין ישראל ובין האמרי"

בסיום הפרשה נאמר: "ויהי שלום בין ישראל ובין האמרי". שאל על כך הרד"ק: "בין ישראל ובין האמרי - לא ידעתי טעם לסיפור הזה בזה המקום, כי לא ראינו בזמן ההוא מלחמה בין ישראל ובין האמרי, אלא עם פלשתים!" ענה הרד"ק: "ואולי בהיות הפלשתים נלחמים בישראל, היו נלחמים בהם גם כן יתר האמרי שנשארו בארץ עם בני דן, כמו שאמר בספר שופטים (א, לד): וילחצו האמרי את בני דן, ואומר (שם, לו): וגבול האמרי ממעלה עקרבם,

---

ששה לשבח, ואלו הן: ראשונה של 'ויהי ביום השמיני' (ויקרא ט, א-כד), שניה של גדעון (שופטים ו, כא), שלישית של מנוח (שם יג, כ), רביעית בימי דוד, שנאמר: 'ויקרא אל ד' ויענהו באש מן השמים' (דהי"א כא, כו), חמישית בימי שלמה, שנאמר: 'ואש ירדה מן השמים (דבהי"ב ז, ג), ששית בהר הכרמל (מל"א יח, לח). [וששה לגנאי, ואלו הן: ראשונה של נדב ואביהו (ויקרא י, ב), שניה של מתאוננים (במדבר יא, א), שלישית של קרח (במדבר טז, כה), רביעית בימי איוב: 'ואש אלקים נפלה מן השמים' (איוב א, טז), חמישית ושישית בימי אליהו, כשבאו אליו שלוחי אחזיה (מל"ב א, י-יב)].

וכן הביא רבנו בחיי בויקרא ט, כד. יש להעיר על דברי הספרי זוטא שאצל גדעון ומנוח לא כתוב שהאש ירדה מהשמים, אלא היא עלתה מן הארץ! אצל גדעון כתוב: "וישלח מלאך ד' את קצה המשענת אשר בידו, ויגע בבשר ובמצות, ותעל האש מן הצור, ותאכל את הבשר ואת המצות" (שופטים ו, כא). ואצל מנוח כתוב: 'ויהי בעלות הלהב מעל המזבח השמימה, ויעל מלאך ד' בלהב במזבח, ומנוח ואשתו רואים, ויפלו על פניהם ארצה" (שם יג, כ)! אולי אפשר ליישב שכוונת המדרש היא לאו דווקא שהאש ירדה מהשמים, אלא שאש שמימית, ניסית, אכלה את הקרבנות.

³² כן הוא בנדפס, אבל במהדורה החדשה הוא השלושים וארבעה, ועיין שם בתועלת הי"ג ובהערה

מהסלע ומעלה, והם היו נלחמים בהם, ובראותם כי נכנעו פלשתים, עשו גם הם שלום עם ישראל".

למדנו מכאן על משמעות ההרתעה, שכאשר ישראל היו חלשים ופלשתים משלו בהם, גם האמרי לחץ אותם, וכאשר ישראל חזרו בתשובה ונצחו את הפלשתים, גם האמרי השלים עמם³³.

ה. תשובת ישראל במצפה מול חטאיהם במלחמה הקודמת

כאשר משוים את תשובת ישראל בפרקנו להתנהגות ישראל במלחמה הקודמת בפלשתים (בפ"ד), מגלים ניגודים רבים בין שתי הפרשיות, כאשר העיקרון הוא שאת כל החטאים שעשו בני ישראל באותה מלחמה הם תקנו כעת!

1. החטאים של בני ישראל במלחמה הקודמת

כתב המלבי"ם שם (ד, ג-ד-ה): "מהר"י אברבנאל נתן כמה טעמים למה נלקח ארון האלקים ויתן לשבי עוזו, ולדעתי כולם מבוארים בכתובים.

א] בהיות ישראל אז רעים וחטאים, עובדי עבודה זרה, ופסל מיכה היה ביניהם, כמו שנאמר שהתמיד כל ימי היות בית האלקים בשילה (שופטים יח, לא), ולקמן (ז, ג) אמר להם שמואל: 'הסירו את אלהי הנכר'. ובכל זאת חשבו את עצמם לצדיקים, עד ששאלו: 'למה נגפנו ד' (ד, ג), וזה העלה חמת ד' בם, כמו שנאמר: 'הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי' (ירמיה ב, לה).

ב] נמשך מהקודם, שעל ידי שנדמו כחולה אנוש, הבלתי מרגיש מכאוב כלל, וחשבו שהם צדיקים, ולא חשבו להיטיב מעשיהם ולבקש תשועה מד', רק אמרו: 'נקחה אלינו משלה את ארון ברית ד', ויבא בקרבנו וישענו מכף אויבינו' (ד, ג), חשבו באשר בהכרח יציל את ארון עוזו וישמרהו מיד פלשתים, ועל ידי זה ינצלו וישמרו גם הם, וזה מחשבת דופי, כי ברית הארון אינו תכלית לעצמו, רק בעבור ישמרו את הכתוב בו.

ג] חטאו במה שהוציאו את הארון מקדש הקדשים בלא רשות גבוה, ולא שאלו לא לשמואל ולא לאורים ותומים אם יעשו זאת. וזהו שאמר: 'וישלח העם שלה', ששלחו העם מעצמם, בלא דעת נביא.

וישאו משם את ארון ברית ד' צב-אות יושב הכרבים - שמקום הארון הוא תחת הכרובים, לא על שדה המערכה, והם הניעוהו ממקומו, ואת פי ד' לא שאלו³⁴.

³³ עיין כעין זה על אסא (דבהי"ב יד, יג), ועל יהושפט (שם כ, כט).

³⁴ הוסיף המלבי"ם: "וכבר בארנו בפירוש התורה ודברנו בזה אם היה הארון שבו הלוחות, או של שברי לוחות, ואין פה מקומו". ועיין על כך במאמר "איזה ארון יצא למלחמה נגד הפלשתים?"

ד] נשבה הארון בחטא בני עלי, כמו שהתנבא על זה שמואל: 'הנה אנכי עושה דבר בישראל וכו' (ג, יא), וזהו שאמר: 'ושם שני בני עלי עם ארון ברית האלקים, חפני ופינחס', שעליהם היתה מדת הדין מתוחה, והיו עם הארון, שמשם בא הדבור עליהם³⁵ כי ימותו שניהם ביום אחד. והגיע העת להתקיים דבר שמואל, ועם מיתתם נשבה הארון אשר נשאוהו.

ה] ויהי. כאשר בא הארון אל המחנה הריעו תרועת נצחון, באשר חשבו כי כמו שנצח את האויבים בעת נכנסו לארץ וצרו על יריחו, כן ינצח גם עתה. וגם בזה חטאו, כמו שהעיר הר"י אברבנאל, כי במלחמת יריחו צוה ד' בל יריעו ובל ישמעו את קולם עד עת נפילת החומה (יהושע ו, י-טז-כ), שהוא עת הנצחון, אבל קודם לכן לא יריעו, רק ישאו עיניהם אל ד', לבקש תשועתו מני צר, והם לא כן עשו".

2. תיקון החטאים של בני ישראל

את אותם חטאים שחטאו בני ישראל במלחמה ההיא, תקנו בני ישראל בתהליך התשובה שעשו כעת. כך כתב "דעת מקרא" ב"סיכום הפרשה" (עמ' סח-סט): "מכח הוראת שמואל חל שינוי בתפיסת האומה, שלמדה להבין כי לא הארון מגן, אלא תשובה ותפילה. באבן העזר שאלו אמנם ישראל: 'למה נגפנו ד' היום לפני פלשתים?!' (ד, ג), אבל לא פשטו במעשיהם ולא דאגו לתיקונם, אלא השליכו את יהבם על ארון ברית ד': 'ויבא בקרבנו וישענו מכף אויבינו' (שם). ואילו כאן במצפה, הקדימו למלחמה תשובה, תפילה, צום ווידוי: 'חטאנו לד' (ז, ו). ובקשתם הפעם היא לא הבאת הארון מקרית יערים למצפה³⁶, אלא: 'אל תחרש ממנו מזעק אל ד' אלקינו, וישענו מיד פלשתים' (ז, ח), כשלושן ישועה משותף לשני המעשים. ומכיון שכך, זכו הפעם ישראל למענה ד' ולהתערבותו הגלויה במעשה ההתרחשות ההיסטורית: 'וירעם ד' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים ויהמם, וינגפו לפני ישראל' (ז, י), ונתקיימה בהם נבואת חנה: 'ד' יחתו מריביו, עליו בשמים ירעם, ד' ידין אפסי ארץ' (ב, י). ואם מלחמת אבן העזר הראשונה נסתיימה במפלה מחרידה, בשביית הארון ובחורבן שילה ויגלה כבוד מישראל' (ד, כב), הרי הפעם נחלו ישראל בסיוע ד' ניצחון מוחץ: הפלשתים נכנעו ולא באו עוד בימי כהונתו של שמואל כשופט לגבול ישראל. יתרה מזו, ישראל הציל את גבולו ואף השיב לנחלתו את הערים אשר לקחו פלשתים ממנו (ז, יב-יד). לא לחינם הנציח שמואל את הניצחון

בספרי "הדר הנביאים" שמואל א פ"ד וליתר הרחבה במאמר "ארון הברית" - אחד או שנים?" ובמאמר "האם יצא ארון הברית למלחמות ישראל?" בספרי "הדר העולם".

³⁵ עיין שמואל א ג, ג-ד ותרגום יונתן ורש"י ורד"ק שם.

³⁶ עיין בפסוק א, ובמה שכתבתי שם בהערה.

הזה על ידי קריאת השם 'אבן העזר' על 'אבן אחת', ששם 'בין המצפה ובין השן':
ויאמר עד הנה עזרנו ד" (ז, יב)...³⁷ כדי לומר: כאשר לא תהא ישראל על מעשיו ולא
שב לד', אלא השליך יהבו על ארון ד', מבלי לקיים בנאמנות את דברי הברית
השמורים באותו ארון - נָגַף, ויהאבן' ההיא נהפכה לו לצור מכשול. מששב בתשובה
נאמנה לד', ועבדו לבדו, זכה לעזרת ד' ולישועה מיד אויביו הפלשתים ונתקיימה
בישראל ברכת משה: 'מי כמוך עם נושע בדי' מגן עזרד' (דברים לג, כט). 'עד הנה
עזרנו ד'!"

בדברים אלו הסביר "דעת מקרא" כיצד תקנו בני ישראל את שלושת החטאים
הראשונים שכתב המלבי"ם.

עוד כתב שם ב"דעת מקרא" (בהערה 34): "יש עוד דמיונות לשון בין שתי
הפרשיות.

שם: 'וישמעו פלשתים... ויראו הפלשתים' (ד, ו-ז), וכאן: 'וישמעו בני ישראל
ויראו מפני פלשתים' (ז, ז).

שם: 'ויָרְעוּ כָל יִשְׂרָאֵל תְּרוּעָה גְדוּלָה וְתַהֲם הָאָרֶץ' (ד, ה), ואילו כאן: 'אל
תחרש ממנו מזעק' (ז, ח).

שם: 'מה קול התרועה הגדולה הזאת' (ד, ו), ואילו כאן: 'וירעם ד' בקול גדול
ביום ההוא' (ז, י).

שם: 'וינגף ישראל וינסו איש לאהליו ותהי המכה גדולה מאד' (ד, י), ואילו
כאן: 'ויהמם וינגפו לפני ישראל. ויצאו אנשי ישראל מן המצפה וירדפו אחרי
פלשתים ויכום... ויכנעו הפלשתים' (ז, י-יג).

בדברים אלו הסביר "דעת מקרא" כיצד תקנו בני ישראל את החטא החמישי
שכתב המלבי"ם.

לעניות דעתי עדיף לציין במקום הדמיון השני והשלישי, דמיון אחד בלבד:
שם: 'ויָרְעוּ כָל יִשְׂרָאֵל תְּרוּעָה גְדוּלָה וְתַהֲם הָאָרֶץ' (ד, ה), ואילו כאן: 'וירעם ד'
בקול גדול ביום ההוא' (ז, י).

---

³⁷ ב"דעת מקרא" כתב כאן: "הואיל ואין אנו יודעים בודאות, באיזה מקום שם שמואל את האבן,
אין הכרח לומר שאבן העזר זו זהה לאבן העזר שבה נחלו ישראל את מפלתם הגדולה והביאו לכך
שגלה כבוד מישראל".

בהערה 35 שם הוסיף: "שני שדות מערכה אלה רחוקים הרבה זה מזה. אבן העזר הראשונה ישבה
בעמק החוף ליד ראש העין של ימינו, ואילו המקום שבו שם שמואל את האבן, היה בין מצפה
היושבת בהר, לבין מקום בלתי ידוע - השן, שבודאי לא היה רחוק הרבה ממצפה". ועיין על כך
בארכיון במאמרו של פרופסור יהודה אליצור "אבן העזר", בספרו "ישראל והמקרא" עמ' 102-96.

נוסף על כך ניתן למצוא עוד ענינים מקבילים, וכסיכום נכתוב את כלם זה מול זה:

* "ויאמרו זקני ישראל: **למה נגפנו ד'**" (ד, ג) - "ויאמרו שם: **חטאנו לד'**" (ז, ו)
 * "ויאמרו זקני ישראל: ...נקחה אלינו משלה את **ארון ברית ד'**, **ויבא בקרבנו, וישענו** מכף אויבנו" (ד, ג) - "ויאמרו בני ישראל אל שמואל: אל תַחַרַשׁ ממנו מְזַעַק אל **ד' אלקינו, וישענו** מיד פלשתים" (ז, ח).
 * "ויאמרו זקני ישראל: ...נקחה אלינו משלה את **ארון ברית ד'**, **ויבא בקרבנו** וישענו מכף אויבנו" (ד, ג) - "ויבאו אנשי קרית יערים, **ויעלו את ארון ד'**, **ויבאו אתו אל בית אבינדב בגבעה**, ואת אלעזר בנו קדשו לשמר את ארון ד'" (ז, א).
 * "ושם **שני בני עלי עם** ארון ברית האלקים **חפני ופינחס**" (ד, ד) - "ואת אלעזר בנו קדשו לשמר את ארון ד'" (ז, א).
 * "ויקרו כל ישראל תרועה גדולה" (ד, ה) - "וירעם ד' בקול גדול ביום ההוא" (ז, י).
 * "ותהם הארץ" (ד, ה) - "ויהמם" (ז, י).
 * "וישמעו פלשתים... ויראו הפלשתים" (ד, ו-ז) - "וישמעו בני ישראל ויראו מפני פלשתים" (ז, ז).
 * "וינגף ישראל וינסו איש לאהליו" - "וינגפו לפני ישראל" (ז, י).
 * "ותהי המכה גדולה מאד" (ד, י) - "ויצאו אנשי ישראל מן המצפה וירדפו אחרי פלשתים ויכום... ויכנעו הפלשתים" (ז, י-יג).
 * "ויחננו על האבן העזר" (ד, א) - "ויקח שמואל אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן, **ויקרא את שמה אבן העזר**, ויאמר: עד הנה עזרנו ד'" (ז, יב).
 בדברים אלו מוסבר גם כיצד תקנו בני ישראל את החטא הרביעי שכתב המלבי"ם.

סיכום

בתשובת בני ישראל, המתוארת בפרק ז' בספר שמואל, היו שלושה שלבים. למדים אנו מכך שהתשובה אינה חייבת להיות מעשה חד פעמי של חזרה בתשובה שלמה, אלא תהליך, שיש בו שלבים. בשלב הראשון בני ישראל התחרטו ובכו והתאבלו על מעשיהם הרעים, ונמשכו והתאספו לעבוד את ד', אבל עדיין לא הסירו את העבודה זרה שהיתה בידיהם, ולא התודו. בשלב השני בני ישראל הסירו את העבודה זרה שהיתה בידיהם, דהיינו שעזבו את החטא ועשו טוב, וכמו כן התחרטו וקבלו על עצמם לא לחטוא בעתיד, אבל עדיין לא התודו.

בשלב השלישי בני ישראל בכו וצמו והתודו על עבירות שבין אדם למקום, ותקנו את העבירות שבין אדם לחברו. נוסף על כך הם שאבו מים ושפכו, והסבירו המפרשים שהמעשה בא לבטא בכי והכנעה. מעשים ומשמעויות אלו כתב הרמב"ם בהסבר מהות התשובה ובהסבר דרכי התשובה.

בהסבר התשובה כתב הרמב"ם: "ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד... וכן יתנחם על שעבר... ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם... וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו" (הלכות תשובה פ"ב ה"ב).

"אין התשובה ולא יום הכפורים מכפרין אלא על עבירות שבין אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור... וכיוצא בהן, אבל עבירות שבין אדם לחבירו, כגון החובל את חבירו, או המקלל חבירו, או גוזלו, וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם, עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו" (שם ה"ט).

בהסבר דרכי התשובה כתב הרמב"ם: "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ד' בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו, כלומר: אני אחר, ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים, ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה, וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עון, מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח" (שם ה"ד).

נוסף על כך שמואל התפלל על ישראל ואמר לפני ד' שהם ראויים להיגאל, ואכן ד' שמע את תפילתו ועשה תשועה גדולה לישראל.

סיום

בסיכום עסקנו בשלבי התשובה של ישראל, הנוגעים גם לכל יחיד ויחיד. אבל המלבי"ם (בפסוק ו) הוסיף: "ויקבצו - שהתקבצו, וזה מורה על האחדות, לעבוד את ד' שכם אחד". כלומר שישנה מעלה מיוחדת כאשר עם ישראל מתקבץ כולו כאחד וחוזר בתשובה, ולא רק שכל יחיד שב בתשובה לבדו.

דברים נפלאים בענין זה כתב הקדוש הרב ישכר שלמה טייכטל הי"ד בספרו "משנה שכיר" על התורה על הפסוק "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח): "כבר אמר רבנו הקדוש בעל 'נעם אלימלך': 'תן בלבנו שנראה כל אחד מעלת חברינו ולא חסרונם. ושנדבר כל אחד עם חבירו בדרך הישר' וכו' (בתפילה קודם התפילה). ותמיד כשהיו ישראל בצרה, היתה ההשתדלות היותר גדולה של מנהיג הדור לתווך את השלום ביניהם, ולאחד אותם באחדות גמורה.

וכן מצינו, כשבאו הפלישתים על ישראל, כתיב: 'ויאמר שמואל: קבצו את כל ישראל המצפתה, ואתפלל בעדכם אל ד'. ויקבצו המצפתה וישאבו מים' (שם"א ז,

ה-ו). ובירושלמי (תענית פ"ב ה"ז) איתא: 'אמר רבי שמואל בר רב יצחק: לבש שמואל חלוקן של כל ישראל, עיין שם. והוא פלא, מהו 'חלוקן של כל ישראל? אלא הכוונה, שלבש את כל ישראל בחלוק אחד, היינו שאיחד אותם באחדות אחת. זה היה ראשית מעשהו, ועל ידי זה פעל הצלתן של ישראל מיד הפלישתים. וזהו נמי מה שנאמר שם שאמר שמואל: 'קבצו את כל ישראל... ויקבצו' - היינו, שנתקבצו ונתחברו זה עם זה. וכן אמר: 'ויקח שמואל אבן אחת... ויקרא את שמה אבן העזר' (שם, יב). היינו, להורות שרק בכך שנעשו כולם כאבן אחת, עזרם מיד הפלישתים. וזה נמי הרמז ביעקב אבינו, שנאמר בו: 'ויקח מאבני המקום' (בראשית כח, יא), ואמרו חז"ל (בראשית רבה סח, יא) שלקח י"ב אבנים, ונעשו כולם אבן אחת. דהנה, יעקב ראה אז החורבן, והראה בזה שאין תרופה למכת הגלות, עד שיעשו כולם כאבן אחת. ומיד כשנעשו כאבן אחת: 'והנה ד' נצב עליו' (בראשית כח, יג), והבטיח לו שמירתו"³⁸.

יהי רצון שנזכה לחזור בתשובה שלמה ולהגאל גאולה שלמה.

³⁸ א. עיין שם שהוסיף: "אחר כתבי הדברים הנ"ל, עוררני אחד מידידי, שכבר קדמני בביאור אבני יעקב שהיו לאבן אחת - שזה להורות על אחדות ישראל, שבה תלויה גאולתם של ישראל - רבנו המלבי"ם שם. ושאלתי לי את החומש עם המלבי"ם, ומצאתי שם כן, ומאד שמחתי להיות בן גילו בזה. ואעתיק את דבריו בקצרה, וזו לשונו: וכן אמר במדרש (ילקוט שמעוני ח"א, רמז קיט): ר' יהושע בן לוי פתר קרא בגלות: 'ויצא יעקב' (בראשית כח, י), הדא הוא דכתיב: 'ויצא מבת ציון כל הדרה' (איכה א, ו). ויען שהגלות היתה בעון שנאת חנם, ואי אפשר שיגאלו עד שיתאחדו לגוי אחד, כמו שכתוב: 'לקח עץ אחד וכו', וקרוב אותם אחד אל אחד' (יחזקאל לו, טז-יז), לזה עשה סימן - אם יתאחדו האבנים אבני שבטי י-ה לאבן אחת וכו'. ואז ראה שיתאחדו כל האבנים לאבן אחת. ועל זה אמר: 'ויקח את האבן', עכ"ל. ראה שסופן להתאחד באגודה אחת ואז יגאלו מצרתם".
ב. כעין הדברים הללו כתב הרב טייכטל גם בספרו "אם הבנים שמחה" בפרק רביעי סעיף יז.